

Reforma edukacji w Ukrainie. Szanse i zagrożenia

Piotr Pacewicz, Kamila Zacharuk

Niniejszy raport powstawał w kilku odstępach. Prace nad nim przebiegały równoległe z żywo dyskutowanymi w ukraińskim parlamencie propozycjami zmian w oświacie. Stanowi wynik badania typu desk research, wzbogacony obserwacjami prowadzonymi w ukraińskich szkołach, w których pracowała autorka, a także w szkołach uczestniczących w programie „Klasna shkola”. Raport jest dwuczęściowy. Na diagnozę (część III) składają się wyniki ukraińskich badań edukacyjnych wzbogaconych danymi z obserwacji. Ostatnia część (IV) raportu zawiera opis projektów reform, w połączeniu z analizą szans ich realizacji. Wprowadzeniem do obu głównych części jest opis kontekstu historycznego i aktualnej sytuacji politycznej, a także kilka uwag metodologicznych.

Projekt współfinansowany w ramach programu RITA – Przemiany w regionie Polsko-Amerykańskiej Fundacji Wolności, realizowanego przez Fundację Edukacja dla Demokracji.

CZĘŚĆ I. WPROWADZENIE

1.1. Bieżąca sytuacja

Dostępne dane o ukraińskiej edukacji składają się na niewesoły obraz. Nadmierna centralizacja, niewielka autonomia szkół, dysproporcje w rozwoju (zwłaszcza między miastem a wsią) nie mówiąc już o barierach finansowych i materialnych, wskazują na konieczność szybkich, przemyślanych i kosztownych reform. Jednocześnie trudno mieć nadzieję, że zostaną one sprawnie i konsekwentnie przeprowadzone w obecnych warunkach kryzysu polityki krajowej i zagrożenia niepodległości państwa w wyniku rosyjskiej agresji. A przecież niewydolny system edukacyjny jest jednym z istotnych powodów zapaści, jaka nęka ukraińskie społeczeństwo.

Szkolnictwo łączy w sobie różne struktury, formalne i nieformalne, które państwo powinno umieć wykorzystać dla dobra swojego i swoich obywateli. W przypadku Ukrainy tak nie jest. Postulat jest oczywisty – naprawić co się da, mierząc zamiar wedle sił (ewentualnie nieco powyżej...), ale unikając nadmiernych zapędów reformatorskich i zapowiedzi bez pokrycia.

Z drugiej strony, w reformowaniu można jednak wykorzystać potencjał ukraińskich szkół, z których wiele jest w kondycji lepszej niż można by oczekiwać. Morale wielu nauczycielek (tak jak w całym świecie zawód jest silnie sfeminizowany) jest zaskakująco wysokie, a nieformalne wsparcie finansowe ze strony rodziców (składki, ekstra opłaty itp) pozwala uzyskać zaskakująco dobre wyposażenie. Szkoły, które obserwowaliśmy cechował wysoki poziom świadomości metodologicznej połączony z silnym kolektywizmem, naciskiem na współpracę nauczycielek/li przy silnej choć „miękkiej” kontroli ze strony dyrektorek/ów. Niektóre szkoły nawiązały też kontakty z placówkami w Europie i prowadzą rozmaite eksperymenty pedagogiczne. Trudno ocenić ile jest takich szkół, ale z pewnością jest to zasób możliwy do wykorzystania, o ile reformatorzy potrafią „uspołecznic” proces zmian.

1.2. Rys historyczny

System oświaty w Ukrainie reguluje ustawa o oświacie z 1991 roku z późniejszymi zmianami.¹ W preambule widnieje zapis, iż oświata opiera się na zasadach humanizmu, demokracji, świadomości narodowej, wzajemnego szacunku pomiędzy narodowościami. Zgodnie z przyjętą w ustawie definicją, oświata stanowi podstawę intelektualnego, kulturalnego, duchowego, społecznego oraz ekonomicznego rozwoju społeczeństwa i państwa. Celem oświaty jest wszechstronny rozwój człowieka jako jednostki będącej najważniejszą częścią społeczeństwa, rozwój jego talentów, zdolności fizycznych i umysłowych, wychowanie na wysokim poziomie moralnym, kształtowanie obywateli zdolnych do świadomego wyboru społecznego i wzbogacenie na tej podstawie intelektualnego, twórczego, kulturowego potencjału narodu, podniesienie stopnia wykształcenia narodu, zabezpieczenie gospodarki narodowej w oparciu o wykwalifikowanych fachowców.²

Ten zapis o szlachetnym brzmieniu należy opatrzyć trzema uwagami.

1. Państwo ukraińskie ma problem systemowy, polegający na braku zaufania obywateli do legalnych struktur władzy. Jednocześnie społeczeństwo ukraińskie jest bogate w doświadczenie samoorganizowania się. Przez całe wieki albo swojej struktury państwowej nie miało, albo była ona na tyle nieprzychylna, iż obywatele radzili sobie sami, tworząc gęstą sieć kontaktów towarzyskich i rodzinnych.
2. Ukrainę tworzą regiony o różnej przeszłości i państwowości. Strach przed tendencjami odśrodkowymi i separatyzmem stanowił do tej pory argument za niewprowadzaniem samorządności w regionach i na niższych szczeblach, zgodnie z fałszywą logiką państwa centralistycznego. Takie obawy są wciąż obecne, podobnie jak napięcia między regionami. Utrudnia to przyjęcie programu, w którym właśnie reforma administracyjna i związane z nią usamorządowanie szkół, miałyby stać się antidotum na problemy z zachowaniem integralności terytorialnej Ukrainy.

Przez pierwsze dwie dekady swojego istnienia niepodległa Ukraina nie podejmowała działań na rzecz wyrównania różnic między regionami, czy chociażby nie pogłębiania istniejących stereotypów o obojętnych na wszystko watnikach³ na wschodzie i groźnych nacjonalistach na zachodzie kraju. Różnice te uwidoczniły się jeszcze bardziej w trakcie przechodzenia z gospodarki centralnie planowanej do kapitalizmu, tworząc dysproporcje pomiędzy przemysłowym i zoligarchizowanym Donbasem a inteligentką i prozachodnią Galicją. Z czasem, gdy przemysł upadł, a Ukraina zaczęła myśleć o dołączeniu do zachodnich sojuszy, różnice te nabrały większego znaczenia, w znacznej mierze czerpiąc inspirację z bliskości granic i częstych kontaktów: z Polską na zachodzie i Rosją na wschodzie.

1. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> - Werchowna Rada Ukrainy, prawo oświatowe (dostęp 26.06.2015).

2. Tamże.

3. Słowo „watnik” funkcjonuje w debacie ukraińskiej jako określenie człowieka sowieckiego – wata to dawna kufajka, w tym sensie uwidaczniająca styl życia i myślenie takiej osoby.

3. Najnowsza przeszłość Ukrainy, która odzyskała niepodległość w 1991 roku, jest poważnym obciążeniem działań reformatorskich. W czasie gdy inne postsowieckie kraje (Polska, Czechy, Słowacja, Węgry, a także Bułgaria i Rumunia) po Wiośnie Ludów 89 roku wprowadzały liczne reformy społeczne i gospodarcze, w Ukrainie zwyciężał pogląd, że nie powinna jednoznacznie opowiadać się za prozachodnim kursem, i że ma zachować dobre relacje z Rosją. Partnerstwo z Rosją nie przyniosło jednak spodziewanego rezultatu w postaci modernizacji ukraińskiej gospodarki, a „współpraca” ze strukturami zachodnimi znalazła wyraz w dwucyfrowej emigracji obywateli Ukrainy.

Brak wypracowanych narzędzi łączących różne obszary życia generuje poważny kryzys systemowy, którego skutki widoczne są m.in. w obszarze edukacji. Czytelnik musi zdawać sobie sprawę, iż to co się dzieje w obszarze ukraińskiej edukacji stanowi konsekwencję działań różnych ministerstw i deficytów w rozwoju kraju, które szczegółowo w niniejszym raporcie nie będą omawiane.

System edukacyjny w Ukrainie stanowi odbicie trudnej historii kraju, w tym częstych zmian kursu politycznego. Szkolnictwo było skazane na próby dostosowywania się do zmieniających się warunków, a obecne plany reformatorskie są niedostatecznie sprecyzowane i komunikowane.

1.3. Znaczenie dwóch rewolucji 2004 i 2014

Duży skok rozwojowy Ukrainie przyniósł rok 2004, kiedy miała miejsce pierwsza od czasu proklamowania niezależnej republiki tzw. pomarańczowa rewolucja („pierwszy Majdan”). Ukraina otworzyła się na współpracę z zagranicznymi instytucjami, a organizacje pozarządowe przeżywały rozkwit. Jednakże mimo napływu środków na rozwój NGO-sów, a także pomocy zagranicznych instytucji, środowisko polityczne nie sprzyjało aktywności społecznej – upolitycznienie dotyka całości życia, w tym działalności samorządowej, niepokojący był i jest poziom korupcji. Zauważalne jest to również w dziedzinie edukacji, które wpisuje się w centralistyczny sposób zarządzania krajem. Pieniądze z rozmaitych podatków trafiają do budżetu centralnego i dopiero z centrum wracają do regionów.

Po pomarańczowej rewolucji nowe elity polityczne nie spełniły oczekiwań, a panowanie postkomunistycznej ekipy Janukowycza doprowadziło do powiększenia korupcji i skrajnej demoralizacji władzy. Dopiero dramatyczny przełom 2014 roku („drugi Majdan”) dał nadzieję na zmiany. Po obaleniu reżimu Janukowycza Ukraina rozpoczęła m.in. prace nad wprowadzeniem reformy samorządowej wzorując się na polskich doświadczeniach i powiązanej z nią reformie edukacji. Nowe elity władzy stanęły jednak wobec wyzwań, z których pierwszym jest odbudowanie legitymizacji władzy i obudzenie nadziei na zmiany.

Jest to szczególnie trudne w sytuacji daleko posuniętej oligarchizacji kraju, w którym według danych ONZ 1% populacji posiada 70% bogactwa i gdzie 75% procent populacji kraju można zaliczyć do kategorii „biednych”, a różnica dochodów między najbogatszymi a najbiedniejszymi

jest 40-krotna⁴. Tak głębokie podziały tworzą podatny grunt dla familiaryzacji stosunków między ludźmi, a w konsekwencji społecznej akceptacji pewnych form korupcji. Stanowią podatny grunt dla postaw rozczarowania, nieufności i alienacji od państwa, zwłaszcza, że nowe elity władzy nie do końca potrafią uwolnić się od tej złej tradycji i w jakiejś części same tkwią w starych i tworzą nowe „układy” .

Konieczna jest zmiana podejścia elit do władzy, która wciąż bywa uznawana za cel sam w sobie, nie zaś środek celu jakim jest dobre rządzenie. Ta zmiana dokonuje się zbyt wolno.

W takich warunkach kryzysu podstaw demokratycznego ładu i zewnętrznego zagrożenia ukraińska edukacja boryka się ze specyficznymi problemami: dramatycznie niskimi zarobkami nauczycieli, złym i pogarszającym się stanem infrastruktury, migracją zarobkową rodziców dzieci, kryzysem demograficznym i gwałtownie spadającą liczbą uczniów. Kadra pedagogiczna pozbawiona wsparcia ze strony władz próbuje radzić sobie z tymi problemami odwołując się do tradycji „szkoły kolektywnej” (patrz dalej).

CZĘŚĆ II. UWAGI METODOLOGICZNE

2. 1. Tłumaczenie niektórych nazw

Ukraina posiada rozbudowany system instytucji edukacyjnych i jego nazewnictwa. Nazwy te staramy się tłumaczyć w sposób możliwie zbliżony do podobnych określeń w polskiej normie językowej. Poniżej zawarte zostało zestawienie pełnych nazw z ich skrótami w języku ukraińskim oraz używane w raporcie tłumaczenie wraz z krótkim objaśnieniem.

Дошкільні навчальні заклади (ДНЗ) – edukacja przedszkolna, system placówek typu przedszkola, żłobki i inne kształcące dzieci do czasu objęcia obowiązkiem szkolnym

Загальноосвітні навчальні заклади (ЗНЗ) – polski odpowiednik ogólnokształcącej placówki edukacyjnej, z podziałem na etapy, które w sumie trwają 11 lat. Na ten okres składają się trzy etapy edukacyjne: I etap – szkoła początkowa (початкова школа) trwa 4 lata, II etap – szkoła podstawowa (основна школа) trwa 5 lat oraz III etap – starsza szkoła (старша школа), która trwa dwa lata i daje pełne wykształcenie średnie (**Повна середня освіта - ПЗО**)

Професійно-Технічні Навчальні Заклади (ПТНЗ) – szkoły techniczno-zawodowe.

Область – w dosłownym tłumaczeniu oznacza obwód, jednak w systemie prawnym Ukrainy jest odpowiednikiem polskiego województwa.

---

4. Dane na podstawie informacji podanej przez Związek Zawodowy Pracowników Nauki i Oświaty: <http://pon.org.ua/novyny/4072-riven-zhittya-v-ukrayini-analitika-vid-fpu.html> (dostęp 01.06.2015).

2.2. Ograniczenia analizy

Istotnym ograniczeniem w naszym raporcie okazał się brak porównywalnych danych na poziomie ponadregionalnym, a w konsekwencji także prawie całkowity brak badań porównawczych z innymi krajami.

Raport korzysta z badań przeprowadzonych wśród członków społeczności szkolnych: kierowników (dyrektorów), nauczycieli, uczniów oraz rodziców. Istotną częścią raportu są również informacje systemowe, czyli takie dane, jak typ szkół, podział na miasto oraz wieś, informatyzacja, dostęp do nowoczesnych technologii. Analizujemy ich wpływ na planowane reformy systemu edukacji, które zakładają rozszerzenie autonomii szkół i zwiększenie stopnia partycypacji wszystkich stron tworzących system szkolny.

Trzeba zaznaczyć iż trudno mówić o reprezentatywności przytoczonych wyników, zwłaszcza, że cytowane badania różnią się w sposobie definiowania pojęć i ich operacjonalizacji. Raport jest mocno osadzony w danych zastanych, generowanych przez różne instytucje i służby statystyczne. Pozwala to jedynie na wskazanie na tendencje w ukraińskiej edukacji.

Kontekstowa metoda wyjaśniania - w sposób pośredni, a nie bezpośredni poprzez własne badania - jaka została przyjęta w raporcie, może się wydawać niedoskonała. Ale bez zakrojonych na skalę całego kraju systematycznych badań, nie da się dziś sformułować bardziej trafnych wniosków. Po drugie, taka metoda daje możliwość dookreślenia różnic regionalnych, które w Ukrainie mają spore znaczenie.

2.3. Informacje insiderskie

Raport w pewnym stopniu korzysta także z wiedzy i doświadczeniem autorki, która w latach 2009-2010 pracowała w ukraińskiej szkole jako reprezentantka jednej z lwowskich organizacji pozarządowych wspierających ukraińską edukację. Wyniesiona z tego okresu wiedza i perspektywa insidera, składa się na to, co Charles Wright Milles określał mianem „wyobraźni socjologicznej”, która umożliwia zrozumienie szerszej sceny historycznej w kategoriach jej znaczenia dla życia wewnętrznego i zewnętrznej kariery uczestników/czek instytucji edukacyjnych.

Warto przypomnieć tutaj, że Milles używa rozróżnienia na prywatne troski środowiska i publiczne problemy struktury społecznej.⁵ Taki podział umożliwia zrozumienie, iż prywatne troski często osadzone są w szerszym kontekście życia społecznego, zmieniając charakter z problemu indywidualnego na społeczny. Podział zastosowany przez Milles'a wydaje się szczególnie trafny w przypadku Ukrainy, gdzie od 1991 roku budowanie poczucia wspólnej troski o losy państwa nie przebiegało równomiernie, tworząc wrażenie iż generowane problemy są publiczne, zaś tworząca się korzyść czy zasoby potrzebne do radzenia sobie z trudnościami pozostają prywatne.

Dodatkowym źródłem informacji insiderskiej będą obserwacje z kontaktu z dwudziestką ukraińskich szkół, które biorą udział w pilotażu programu Klasna shkola.

5. ⁵ Milles Wright C., Wyobraźnia socjologiczna, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, str. 35 i 53.

CZĘŚĆ III. Edukacja w Ukrainie. Diagnoza mimo wielu niewiadomych

3.1. System ukraińskiej edukacji - struktura

Ukraina różni się od Polski liczbą klas od 1-11, ma też nieco inaczej skonstruowany system szkolnictwa wyższego. Absolwent/ka szkoły średniej przystępując do egzaminu końcowego (odpowiednika matury) po 11 klasie otwiera sobie drogę studiów na uczelni wyższej. Inaczej niż w Polsce do szkoły technicznej lub odpowiednika wyższej szkoły zawodowej można pójść już po ukończeniu 9-letniej szkoły średniej.

Tabela 1. Ścieżki edukacyjne w Ukrainie

Pełne wykształcenie średnie	Młodszy specjalista (ukr. молodший спеціаліст)	Bakaławr (бакалавр)	Magister (магістр)
Trwa 11 lat i kończy się egzaminem państwowym (ukr. зовнішне незалежне тестування), będącym odpowiednikiem polskiej matury.	Brak odpowiednika w polskim systemie edukacji. Dyplom tego typu poświadcza ukończenie szkoły zawodowej 2/3 letniej lub 3/4-letniej, do której można pójść po ukończeniu 9-letniej szkoły średniej. Uczniowie tych szkół mogą w trybie przyspieszonym uzyskać tytuł licencjata/bakaławra.	Odpowiednik polskiego licencjata, dyplom ukończenia studiów I stopnia.	Odpowiednik magistra, dyplom ukończenia studiów II stopnia.

Ukraina jest w trakcie głębokich reform⁶, w tym również sektora edukacji. Przeprowadzana jest decentralizacja władz na wzór polskiej reformy samorządowej, planowane jest również wprowadzenie systemu subwencji oświatowych, co spowodowałoby diametralną zmianę systemu finansowania. Głównym czynnikiem decydującym o wysokości subwencji byłaby liczba uczniów w szkole. Po raz kolejny – po zanegowaniu reformy edukacji z 2001 roku - wydłużony został czas nauki, z 11 na 12 lat.

Państwo ukraińskie nie brało do tej pory udziału w badaniach porównawczych w zakresie edukacji, poza TIMSS (ang. Trends in International Mathematics and Science Study) w edycji z 2007 i 2011 roku. Badania kompetencji uczniów - PISA i jemu podobne - nie były w tym kraju prowadzone. Ukraińska oświata nie gromadzi też w sposób systematyczny zbyt wielu informacji⁷, poza samymi wynikami egzaminów. Dlatego trudno odpowiedzieć na pytanie

6. ⁶Szczegółowy wykaz obowiązujących dokumentów można znaleźć na stronie Ministerstwa Oświaty i Nauki Ukrainy: http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/state_standards/. W momencie ukończenia prac nad niniejszym raportem, ukazała się również szczegółowa analiza proponowanych projektów zmieniających ustawę oświatową na Ukrainie: <http://education-ua.org/ua/articles/436-dva-proekti-novogo-zakonu-pro-osvitu-u-chomu-riznitsya> (dostęp 6.06.2015).

7. ⁷Ministerstwo Oświaty wydało w tym roku dekret, zgodnie z którym wstrzymano ocenianie w systemie rankingowym średnich szkół ogólnokształcących na Ukrainie, co miało się odbyć do 17 kwietnia 2015 roku. Za portalem osvita.ua: <http://osvita.ua/school/46716/> (dostęp 02.06.2015).

o jakość ukraińskiej edukacji, a zwłaszcza porównać ją z krajami OECD – brakuje badań, a jak są to inna jest metodologia badawcza, inne wskaźniki itp.⁸

3.2. Główne zmienne

W raporcie analizujemy dane dotyczące infrastruktury, dostępu do sieci internetowej, liczby uczniów, współczynnik liczby uczniów przypadających na nauczyciela oraz wyniki matur z matematyki, języka angielskiego oraz ukraińskiego (załączniki 2-4). Ukraina wdrożyła wymagania związane z przystąpieniem do procesu bolońskiego. Dokumenty Unii Europejskiej określają obecnie osiem kluczowych kompetencji w uczeniu się przez całe życie: porozumiewanie się w języku ojczystym, porozumiewanie się w językach obcych, kompetencje matematyczne i podstawowe kompetencje naukowo-techniczne, kompetencje informatyczne, umiejętność uczenia się, kompetencje społeczne i obywatelskie, poczucie inicjatywy i przedsiębiorczość, świadomość i ekspresja kulturowa.⁹

Analiza systemów edukacji w tych ośmiu kategoriach pozostaje pilną potrzebą w wielu krajach (w tym w Polsce), badacze wciąż skupiają się na umiejętnościach tradycyjnie uważanych za zadanie szkoły. Nie inaczej (a nawet gorzej) jest w Ukrainie. Mamy jednak wyniki egzaminu kończącego jedenastą klasę (odpowiednika naszej matury) i ten sposób możemy badać takie właśnie najbardziej „tradycyjne” kompetencji w zakresie języka ukraińskiego i ukraińskiej literatury, matematyki oraz języka angielskiego, współczesnego *lingua franca*. Brakuje badań innych kompetencji kluczowych.

3.3. Miasto – wieś, czyli wyzwanie przed edukacją

Największe różnice edukacyjne we współczesnej Ukrainie odnoszą się do podziału na miasto i wieś. Zdecydowana większość szkół to szkoły wiejskie. Ma to swoje konsekwencje. Z jednej strony szkoły wiejskie mają gorszy dostęp do bardziej wyspecjalizowanych placówek metodycznych i nie często zdarza się tam znaleźć poparcie dla innowacji. Z drugiej strony, ukraińska wieś to dla młodego państwa źródło tradycji narodowej, która jest kluczowa dla odbudowy ukraińskiej tożsamości i rozbudzania ideałów patriotycznych i poczucia wspólnoty¹⁰, która wytworzyła się na wsi. Ukraińska wieś powinna być zatem przedmiotem szczególnej

8. ⁸ Загальна середня освіта України в контексті міжнародних індикаторів. Аналітична доповідь, МБО Центр тестових технологій і моніторингу якості освіти, Київ-Харків 2012, с. 107-108. [Tłum. Ukraińska ogólnokształcąca szkoła średnia w kontekście międzynarodowych wskaźników. Raport analityczny, Międzynarodowa Organizacja Pozarządowa Centrum Technologii i Monitoringu Jakości Oświaty, Kijów-Charków 2012, str. 107-108].

9. ⁹ „Baza aktów prawnych Unii Europejskiej”

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=URISERV:c11090> (Dostęp 26.06.2015)

10. ¹⁰ Pisze o tym Anna Machinko, analizująca położenie wiejskich szkół w czasie reform, wskazując głównie na duże braki w wyposażeniu szkół. Za pośrednictwem <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1779> (dostęp 2.06.2015).

troski kolejnych rządów zajmujących się reformą systemu edukacji. Tak zresztą ujmuje to projekt reformy prawa oświatowego oraz plan rozwoju edukacji na następne lata.¹¹

Tabela 2 przedstawia liczbę placówek szkolnych z podziałem na typ miejscowości. Widać z niej, że mieszkańcy wsi mają wyraźnie mniejszy wybór rodzaju szkoły.

Tabela 2. Podział terytorialny szkół ogólnokształcących (ukr. ЗНЗ)¹² z uwzględnieniem typu miejscowości.

Typ szkoły	Typ miejscowości, w której znajduje się szkoła			łącznie
	Wieś	Miasto	Kijów	
Szkoła ogólnokształcąca od I do III etapu edukacji	65,2%	29,7%	5,1%	100%
Szkoła ogólnokształcąca od I do II etapu edukacji	85,7%	10,7%	3,6%	100%
Szkoły ogólnokształcące specjalnego typu	4,0%	52%	44%	100%
Gimnazja, licea, kolegia	23,4%	48,9%	27,7%	100%
Ogółem całość	52,9%	33,6%	13,4%	100%

Jak widać z tabeli 2, aż 86% szkół I-II etapu edukacyjnego to szkoły wiejskie. Planowana decentralizacja systemu finansowania szkół na rzecz subwencji oświatowych, może mieć kolosalne znaczenie dla ich finansowej stabilności; ze względu na niż demograficzny wiele z nich zagrożonych jest zamknięciem. Od 1991 roku liczba uczniów szkół ogólnokształcących spadła już zresztą aż o 59 % (dokładne dane z podziałem na typy szkół znajdują się w załączniku nr 1 do niniejszego raportu).

Problem finansowania oświaty wiąże się z rekordowo niską w Ukrainie efektywnością systemu jeśli uznać, że jej wskaźnikiem jest liczba uczniów na jednego nauczyciela. W szkołach ogólnokształcących wynosi on tylko 9,3, dwa razy mniej niż np. we Francji (19 uczniów). W dodatku, wskaźnik ma w Ukrainie powolną tendencję spadkową.¹³

Jednym z priorytetów ukraińskiej edukacji jest obowiązkowy dowóz dzieci, gdy odległość z domu do szkoły jest większa niż trzy kilometry. W czasie „Okrągłego Stołu Edukacyjnego” z udziałem kluczowych decydentów oświatowych (w 2002 r.), zwracano uwagę na trudną sytuację w miejscowościach wiejskich - w roku 2000/2001 tylko 51% wsi miało zabezpieczony transport do szkół. Z tego też powodu 38% wiejskich dzieci nie miało możliwości kontynuowania nauki na III etapie edukacyjnym.¹⁴

11. ¹¹ Por. КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ УКРАЇНИ НА ПЕРІОД 2015–2025 РОКІВ [tłum. Konceptcja rozwoju oświaty Ukrainy na lata 2015-2025].

12. ¹² Dane na podst. raportu Управління освітою та шкільна автономія: погляд зі школи [tłum. Uprawnienia oświaty i szkolna autonomia: widziane ze szkoły] str.11.

13. ¹³ Dane za Аналіз мережі бюджетних установ, що фінансуються за рахунок коштів місцевих бюджетів [tłum. Analiza sieci instytucji budżetowych finansowanych z budżetów lokalnych] - <http://auc.org.ua> (dostęp 03.06.2015).

14. ¹⁴ Круглий стіл: “Національна доктрина розвитку освіти. Чого чекати від її виконання?”, 17 травня 2002р., м. Київ, str. 16-17.

Na szczęście sytuacja poprawia się. W roku szkolnym 2011/2012 94% (212 318 tys.) uczniów z miejscowości wiejskich miało zapewniony transport do szkoły.¹⁵ Z tej puli rządowy program „szkolny autobus” objął jednak tylko 67,4% dzieci.

3.4. Osiągnięcia uczniów na wsi i w mieście

Jak już mówiliśmy, dla powodzenia reformy edukacji kluczowy jest i będzie poziom nauczania na wsi i w małych miejscowościach. Niestety wyniki matur pokazują, że osiągnięcia uczniów z wiejskich szkół są wyraźnie niższe niż w mieście i to nawet z matury z języka i literatury ukraińskiej choć w miastach znacznie bardziej rozpowszechniony był i jest język rosyjski.

I tak wyniki wyższe niż 150 pkt z języka ukraińskiego uzyskało w mieście 56 proc. uczniów/uczennic a na wsi tylko 44 proc. (12 pkt proc. różnicy). Jeszcze większa (17 pkt) była przewaga miasta w teście z matematyki – poziom 150 pkt przekroczyło 60 proc. zdających w mieście i 43 proc. na wsi.

Największa dysproporcja wystąpiła w znajomości angielskiego (21 pkt): 56 proc. do 35 proc., głównie za sprawą niskiego poziomu na wsi (załączniki 2-4).

To pokazuje na wyzwanie, jakie stoi przed reformą. Trzeba wyrównywać szanse edukacyjne dzieci ze wsi jednocześnie likwidując zapewne wiele wiejskich szkół. Sztuką będzie wykorzystanie zamykania zbyt małych szkół do poprawy jakości pracy pozostałych placówek.

3.5. Dostęp do infrastruktury

W szkołach szybko rośnie dostępność komputerów. Ma go dziś 91% (17 604 tys.) uczniów i uczennic. Znacznie gorzej jest z dostępem do Internetu - , ma go już tylko 69% szkół (13 339 tys.).¹⁶ Należy jednak podkreślić, że w całej Ukrainie postęp w obszarze nowych mediów jest szybki, szczególnie od 2010 r. Ogólna liczba użytkowników sieci internetowej wzrosła np. od marca 2011 do lutego 2012 z 32 do 43 proc., co wpływa na rozwój kompetencji uczniów i pracowników oświaty i zwiększa oczekiwania modernizacji szkoły.

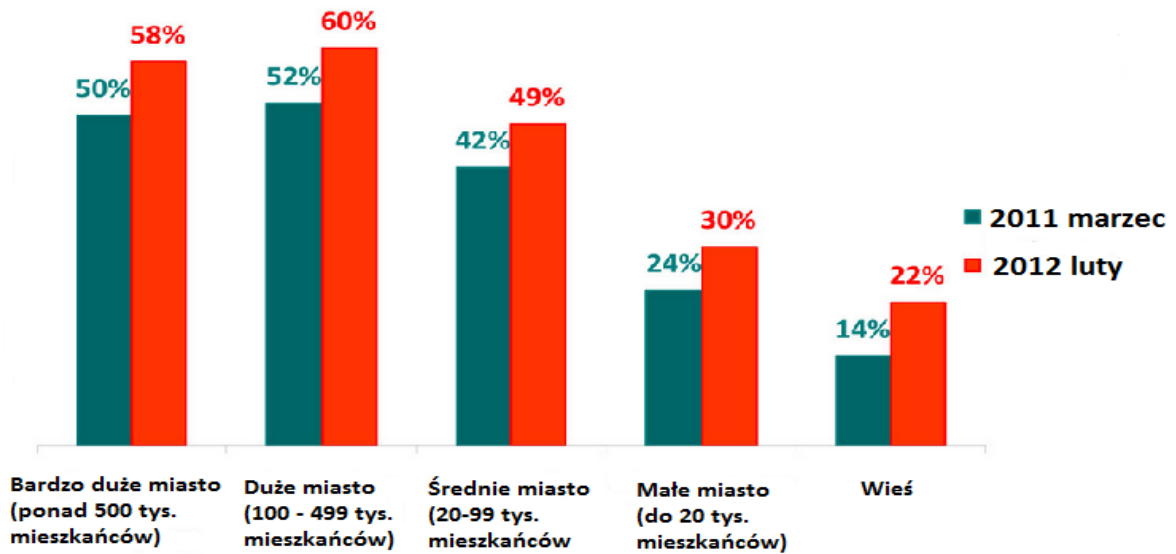
Poniższy wykres 1 przedstawia dane dot. dostępu do Internetu z rozróżnieniem na typ i wielkość miejscowości. I chociaż w skali jednego roku na ukraińskiej wsi widać wzrost użytkowników sieci internetowej o prawie 60 proc., to jest on nadal niski i wzmacnia istniejące dysproporcje.

¹⁵ Orłowa I., Реформа освіти в Україні, Open Society Foundations [в:] проект <<<Популярна економіка>>> ,

¹⁶ Там же.

17 лютого 2013 року, str. 10.

Wzrost ilości użytkowników Internetu według typu miejscowości w latach 2002-2012

Źródło: Na podstawie danych Kijowskiego Międzynarodowego Instytutu Socjologii¹⁷

3. 6 Szkoła w odczuciu nauczycieli: jest gorzej niż było

W 2004 roku przeprowadzone zostało ogólnokrajowe badanie dyrektorów szkół („Polityka edukacyjna i edukacja równy z równym”; ukr. „Освітня політика та освіта рівний-рівному”), którego celem było określenie problemów modernizacji oświaty i dróg ich rozwiązania. W innym badaniu nauczycieli i dyrektorów z 2013 roku, powtórzono część pytań z 2004 roku.¹⁸

Tabela 3. Problemy oświaty ukraińskiej w latach 2004-2013 w oczach nauczycieli.

	2013	2004
Niedostateczne finansowanie szkolnych potrzeb	89,2%	74,3%
Niedostateczne wyposażenie szkół w technologie IT	55,4%	60,7%
Niesystematyczność reform, wprowadzanie oświatowych innowacji bez poprzedniej akceptacji	42,1%	24,8%
Niedostateczny poziom kwalifikacji organów kierujących szkołą	24,2%	15,1%
Niedostateczny poziom kwalifikacji nauczycieli koniecznych do wprowadzenia reform	19,2%	25,5%
„Papierologia”, nadmierna biurokratyzacja szkół	78,3%	Brak pyt. w 2004 r.

Jak widać, oceny systemu edukacji pogorszyły się. Kryzys finansowy kraju mocno odbił się na budżetach szkół i na braki finansowe skarżą się już niemal wszyscy nauczyciele (89 %).

17. ¹⁷ Kijowski Międzynarodowy Instytut Socjologii. Wyniki badania dotyczącego dostępności Internetu w latach 2002-2012: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=80&page=1&t=5> (Dostęp 1.06.2015).

18. ¹⁸ Управління освітою та шкільна автономія: погляд зі школи [tłum. Uprawienia oświaty i szkolna autonomia: widziane ze szkoły], Kijów 2013.

Niepokojący jest blisko dwukrotny wzrost krytycznych ocen reform, w tym szczególnie wprowadzania ich bez akceptacji nauczycieli, co zapewne nasila brak zaufania do władz. Pogorszyły się też – choć nie są aż tak złe – oceny kwalifikacji organów kierujących szkołą. Dokuczliwa jest też biurokracja, której wymagają od nauczycieli władze.

Poprawiły się jednak dwa wskaźniki. Z 60 do 55 proc. spadła opinia o brakach w wyposażeniu IT, a przecież z pewnością radykalnie wzrosły w tym czasie oczekiwania i aspiracje w tym zakresie. Poprawiła się też – generalnie wysoka - samoocena kwalifikacji nauczycieli.

Oznacza to, iż stara struktura, w której funkcjonuje ukraińska szkoła, przestaje spełniać oczekiwania uczestników procesu edukacji, a nowy model nie został wypracowany. Może mieć to związek z zamieszaniem związanym z przyjmowaniem, a następnie odwoływaniem reform.

3.7 Szkoła jako pozytywny wyjątek

Tym bardziej docenić należy siłę etosu zawodu nauczycielskiego, który wciąż żywy jest w wielu szkołach. W kilkunastu placówkach, które poznaliśmy bliżej w ramach pilotażu programu Klasna shkola, uderzający jest nacisk na współpracę w grupie, dużą liczbę wspólnych zadań, intensywne kontakty w zespole nauczycielskim a także z podopiecznymi. Uspołecznienie szkoły widać zwłaszcza z perspektywy polskiej edukacji z jej naciskiem na indywidualizację i rywalizację.

U ukraińskich nauczycieli w pilotażowych szkołach zaobserwowaliśmy godną pozazdroszczenia samoświadomość i refleksję metodyczną. Nawiązując do ukraińskich (i jeszcze radzieckich) koncepcji pedagogicznych, nauczanie początkowe zaczyna się od zadań zespołowych, potem pracują razem trójki i pary. Czas na indywidualnie zadania nadchodzi, gdy dzieci oswoją się ze szkołą i nabiorą pewności siebie. Od pierwszych klas zalecane są także zadania trudne i złożone, a przez to ciekawsze niż proste i rutynowe.

Popularna jest też zasada, że efekty pracy grupy prezentuje osoba wylosowana, co utrudnia eksponowanie osób dominujących i wyrównuje szanse. Jest to tym ważniejsze, że w klasach niektórych szkół, m.in. w Kijowie jest po 30-34 dzieci. Nauczycielki podkreślają z dumą, że ich uczniowie/uczennice często pracują zespołowo. Wspólnie też – nauczyciele z uczniami – organizują liczne szkolne święta, zawody, występy (muzyczne, taneczne), olimpiady, wycieczki.

Szkolne korytarze udekorowane są zdjęciami najzdolniejszych uczniów i młodych sportowców obwieszonych medalami. Także nauczyciele rywalizują o tytuły nauczyciela roku. Rytuał doceniania i nagradzania widać na każdym kroku.

Dyrektorki - przynajmniej te, które poznaliśmy - przyjmują rolę „troskliwej mamy” zarówno wobec uczniów/ennic, jak nauczycielek/li. Ukraińska szkoła w ogóle wydaje się pełna silnych emocji – nauczycielki opowiadały z przejęciem o losach swoich podopiecznych. W jednej ze szkół (integracyjnej) ze wzruszeniem mówiły o zaskakujących postępach m.in. dziecka z autyzmem.

Nauczycielki przedstawiały się jako zadowolone z własnej pracy i jej efektów; pomimo drastycznie niskich wynagrodzeń (w przeliczeniu od 400 a 650 zł netto, przy niewiele niższych kosztach życia niż w Polsce). Kto tylko może, pracuje na półtora etatu, choć w niektórych szkołach zaczyna brakować dodatkowej pracy (skutki niżu demograficznego). Wymagane pensum godzin tablicowych jest jeszcze niższe niż w Polsce – 18 godzin.

Budynki szkolne są stare i sfatygowane, przypominają opuszczone fabryki czy wycofane z użycia okręty. Kontrastuje z tym środek. W ramach wakacyjnych remontów malowane są podłogi, ściany, schody; zwykle pracuje personel szkoły. Wszystkie szkoły miały rozwiniętą infrastrukturę sportową: minimum jedna duża sala gimnastyczna, a w jednej imponujące trzy boiska, w tym jedno ze sztuczną nawierzchnią.

Niektóre ze szkół są zaskakująco dobrze wyposażone w nowe technologie: tablice interaktywne, rzutniki, ekrany, laptop dla nauczyciela w każdej klasie. To wyposażenie fundują rodzice, nauczycielki twierdzą, że „płacą ci, którzy mogą”. W jednej ze szkół dyrektorka zapewniała, że rodzice uczniów wykazują duże poczucie solidarności – część z nich dokłada się do funduszu, również „w imieniu” mniej zamożnych rodziców. Rodzice pełnią zatem taką rolę jak samorządy w Polsce, które uzupełniają budżety szkół zasilane przez państwo. W Ukrainie państwo finansuje (czasem z opóźnieniem) wynagrodzenia, darmowe są też podręczniki szkolne, które szkoła zamawia wybierając spośród kilku propozycji. Nie ma szkół prywatnych czy społecznych.

Uderzające dla nas było to, że w jednym budynku uczą się dzieci od 6 do 18 roku życia. Nauczycielki zaprzeczały, by prowadziło to do konfliktów, czy przemocy. Widać troskę o adaptację najmłodszych (np. kącik samotności – miejsce przygotowane dla dzieci potrzebujących chwili wyciszenia). W jednej ze szkół była też ściana emocji, gdzie można przypinać symbole i informacje o swoim samopoczuciu i potrzebach, a we wszystkich skrzynka na listy do dyrekcji.

Reformując edukację można wykorzystać ten potencjał i/lub włączyć najlepsze placówki w proces oceniania i testowania propozycji zmian. Taką „usługę” zaproponowaliśmy władzom w ramach programu Klasna shkola.

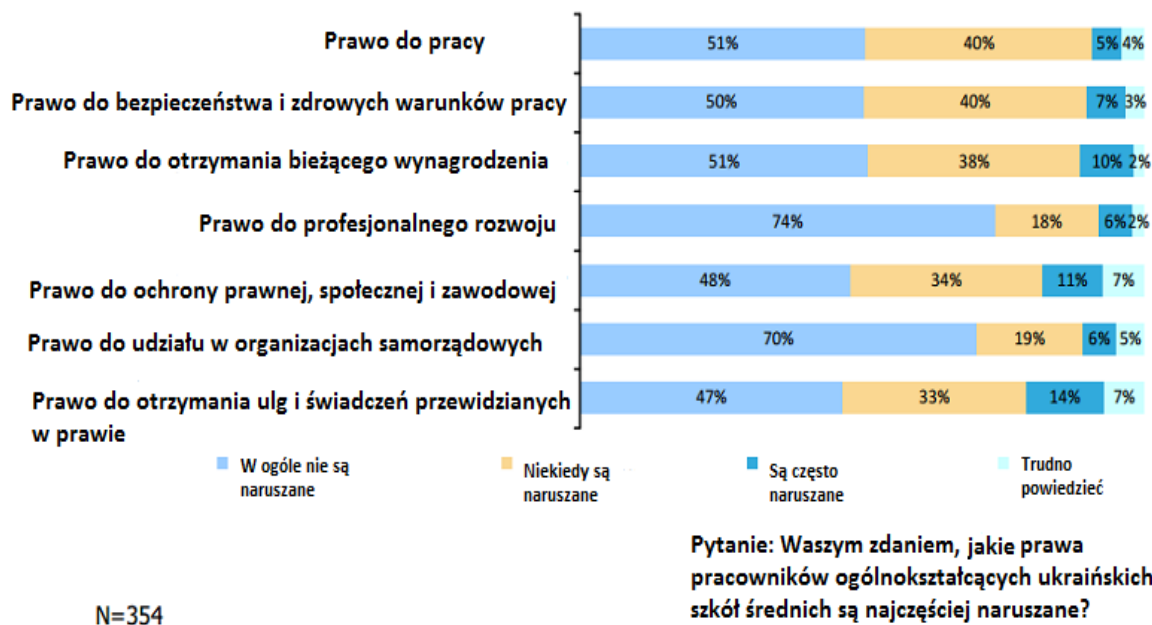
3.8 Prawa uczniów i nauczycieli

Wobec kryzysu ukraińskiej demokracji (patrz uwagi wstępne) ważnym wymiarem oceny ukraińskiej edukacji jest przestrzeganie praw uczniów i nauczycieli w oczach uczestników/czek szkolnych społeczności. W badaniu „prawo do edukacji oraz prawa edukowanych: teoria i praktyka w Ukrainie” (ukr. Право на освіту та права освітян: теорія і практика в Україні) z 2013 roku¹⁹ widać jak duże są tu problemy. Odsetki negatywnych ocen są wysokie choć – jak widać na wykresie 2 - różnią się w zależności od typu praw, które są naruszane (lub nie).

19. ¹⁹Dane zgromadzone przez European Research Association - <http://eura.org.ua/>, badanie Право на освіту та права освітян: теорія і практика в Україні, czerwiec 2013.

Prawa socjalne (otrzymywania wynagrodzenia na czas, ustawowe ulgi, przestrzegania prawa pracy czy do bezpieczeństwa i zdrowych warunków pracy) są łamane (niekiedy lub często) według około połowy badanych, co należy uznać za wynik niepokojący. Aż 10 proc. badanych twierdzi, że często naruszane jest prawo do regularnych wynagrodzeń! Lepiej wypadła ocena praw do udziału w organizacjach samorządowych, a także prawo do profesjonalnego rozwoju. Oceny negatywne stanowią ok. 25 %.

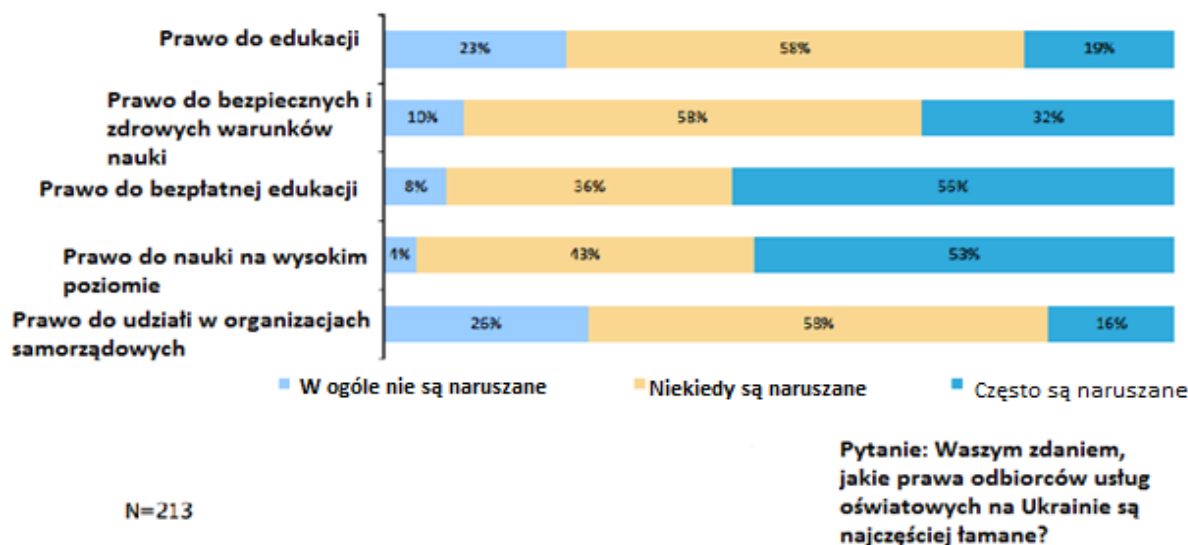
Wykres 2. Przestrzeganie praw nauczycieli

W ocenach uczniów i studentów uderza powszechne przekonanie o łamaniu prawa do bezpłatnej nauki. Nie dostrzega tego tylko jedna dwunasta badanych, a ponad połowa wybrała odpowiedź „często”. Bezpłatna edukacja w Ukrainie jest, jak widać, fikcją. Fatalnie wypadła też ocena poziomu nauczania, 96 proc. odpowiedziało, że to prawo jest naruszane. Niewiele lepiej oceniono warunki nauczania, zdecydowana większość uważa, że są niezdrowe i/lub niebezpieczne. Nieco lepiej wypadła odpowiedź na pytanie o prawo do udziału w organizacjach samorządowych.

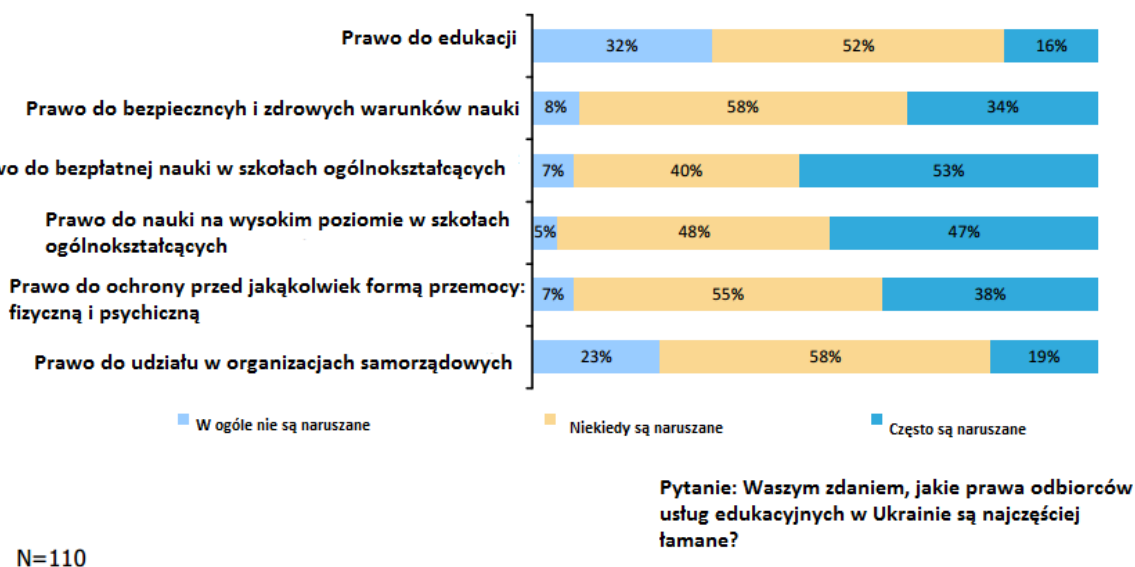

Wykres 3. Prawa uczniów i studentów – w ich własnej ocenie

Także rodziców zapytano o łamanie praw uczniów. Ich odpowiedzi (wykres 4) są uderzająco podobne do odpowiedzi ich dzieci. O naruszaniu prawa do bezpłatnej edukacji mówi łącznie 92% rodziców. Fatalnie wypadła też ocena bezpieczeństwa w szkole, naruszenia dostrzega tu aż 93% rodziców. Dużo częściej niż w przypadku uczniów i nauczycieli jest w odczuciu rodziców łamane prawo do udziału w organizacjach samorządowych, co może wynikać z ich niewiedzy, czy braku zainteresowania.

Wykres 4. PRZESTRZEGANIE PRAW UCZNIÓW Z PUNKTU WIDZENIA RODZICÓW

Badanie dowodzi, że klienci systemu edukacji (uczniowie/ennice i ich rodzice) krytycznie oceniają szkolne usługi. Na ich tle nauczycieli można uznać wręcz za umiarkowanie zadowolonych. Widać, jak ogromne wyzwania stoją przed reformatorem, by odwrócić, a co najmniej zminimalizować krytyczne nastawienie szkolnych społeczności.

REFORMA I JEJ SZANSE

Obecna koncepcja reformy edukacji powstaje przy założeniu integracji Ukrainy z Unią Europejską oraz w odpowiedzi na trendy ekonomiczne, przy czym najczęstszym odwołaniem są doświadczenia polskich reform.

4.1 Problemy do rozwiązania

Główne problemy ukraińskiego systemu edukacji spowodowane są przede wszystkim: 1) niskim poziomem autonomii szkół, 2) nieefektywnym zarządzaniem, 3) brakiem stabilnego finansowania, 4) korupcją.²⁰ Jesienią 2014 roku, Werchowna Rada Ukrainy przyjęła dokument będący wieloletnią perspektywą rozwoju oświaty na Ukrainie na lata 2015-2025. Wśród najważniejszych czynników, które wzięto pod uwagę były: depopulację i duża presja rynku na system edukacji w połączeniu z naruszeniem realizacji podstawowych zadań szkoły.

Wśród największych problemów, z którymi boryka się ukraiński system edukacji, rządowy dokument wymienia:

- ukryte przed opinią publiczną lekceważenie przez rząd oświaty, traktowanie jej wyłącznie jako kosztu budżetowego a nie inwestycji w rozwój państwa,
- pogarszanie się bazy techniczno-materialnej,
- starzenie się kadry pedagogicznej, niedostateczny przyływ młodych specjalistów,
- niskie pensje i związaną z tym negatywną selekcją do zawodu oraz obniżenie statusu społecznego pracowników oświaty,
- nadmierną centralizację, przestarzały system prawny i finansowy,
- zwiększające się nierówności w dostępie do wartościowej oświaty
- nieskodyfikowane i niedoskonałe prawo oświatowe,
- nadmierną komercjalizację usług edukacyjnych, korupcję i „choroba dyplomów”,
- obniżenie się poziomu wiedzy i umiejętności uczniów,
- przestarzałe metody nauczania,
- zbyt powoli i niesystematycznie aktualizowane treści edukacyjne,
- kryzys w systemie kształcenia pedagogów,
- brak systemu efektywnego monitoringu i kontroli jakości oświaty,
- obniżenie się poziomu podręczników szkolnych oraz krytyczny brak nowoczesnych technologii w sektorze oświaty.²¹

20. ²⁰Por. Орлова І., Реформа освіти в Україні, Open Society Foundations [w:] проект <<<Популярна економіка>>>, 17 лютого 2013 року.

21. ²¹КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ УКРАЇНИ НА ПЕРІОД 2015–2025 РОКІВ [tłum. Koncepcja rozwoju oświaty Ukrainy na lata 2015-2025].

Lista tych deficytów sprawia wrażenie, że naprawa systemu jest zadaniem gigantycznym. Naprawy wymagają infrastruktura, status i zarobki nauczycieli, wyposażenie, programy, podręczniki, kształcenie nauczycieli....

W dodatku trudno o porządną diagnozę i monitoring wprowadzanych zmian, skoro nie ma porównywalnych danych ponadregionalnych dotyczących jakości kształcenia. Rola Ukraińskiego Centrum Oceniania Jakości Oświaty (ukr. Український Центр оцінювання якості освіти) jest marginalna, ze względu na obowiązujące prawo, które pozwala na udostępnianie wyników egzaminów i testów wyłącznie uczniom danej szkoły i ich rodzicom. Nie prowadzi się także porównań między regionami z uwagi na niejednorodną treść egzaminu. „Niezależne testowanie” (przygotowane centralnie testy maturalne) pozostaje nieobowiązkowe i jest wykorzystywane wyłącznie jako przepustka na studia. W ten sposób rośnie też liczba absolwentów nie posiadających pełnej szkoły średniej.²²

4.2. Dwie reformy – porównanie

Wprowadzane na Ukrainie reformy, pierwsza w 2001/2002 roku i druga obecnie - stanowią odpowiedź na w/w problemy podnoszone od kilkunastu lat. Edukacja jako przedmiot szczególnej troski wielu rodziców, ale też narzędzie wpływu na kształtowanie postaw obywateli, jest także przedmiotem sporów politycznych, a obie rewolucje społeczne - 2004 i 2014 roku - wprowadziły dodatkowe zawirowania.

W 2014 roku powrócono do wprowadzonej w 2001 roku 12-letniej szkoły średniej, tj. o rok dłużej niż dotychczas, ale wydłużenie nauki zostało powszechnie skrytykowane²³ i **w lipcu 2010 roku** przywrócono 11-letnią szkołę średnią. „Przy okazji” wprowadzono naukę języka obcego już od pierwszej klasy, edukacji informatycznej - od II klasy oraz drugiego języka obcy - od V klasy. Zwiększono też możliwość wyboru przedmiotów nauczania w 10. i 11. klasie.

Reforma 2001/2002 roku zmieniła program i tym samym podręczniki szkolne „w dążeniu do lepszej równowagi między naukami społecznymi i matematyczno-przyrodniczymi”. Wprowadzono państwową atestację i akredytację szkół ogólnokształcących wszystkich typów (niezależnie od formy własności, także prywatnych). Rozszerzono możliwości zaliczenia szkoły średniej przez osoby pracujące w systemie zaocznym i wieczorowym. Wprowadzono psychologiczną i pedagogiczną pomoc dla szkół, zachęcano je także do współpracy ze szkołami wyższymi. Zadeklarowano dbałość o rozwój szkół wiejskich „jako czynnika rozwoju społeczno-kulturowego wsi i zabezpieczenie tradycji narodu ukraińskiego”. Zapowiedziano informatyzację szkół.

22. ²² Загальна середня освіта України в контексті міжнародних індикаторів. Аналітична доповідь, МБО Центр тестових технологій і моніторингу якості освіти, Київ-Харків 2012, с. 115-118. [Tłum. Ukraińska ogólnokształcąca szkoła średnia w kontekście międzynarodowych wskaźników. Raport badawczy, Międzynarodowe Centrum Technologii i Monitoringu Jakości Oświaty, Kijów-Charków 2012, str. 115-118].

23. ²³ Z badania Centrum Razumkova przeprowadzonego we wrześniu 2006 roku wynikało, iż 65,9% rodziców negatywnie ocenia pomysł wydłużenia lat nauki, a pozytywnie tylko 15,3% 18,7% badanych nie miało zdania na ten temat. http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=258 (Dostęp: 01.06.2015).

Obecna reforma (nie do końca doprecyzowana, wciąż w toku debat) idzie znacznie dalej. Ma zwiększyć autonomię szkół i przekazać je w ręce jednostek zreformowanego samorządu. Wzrośnie rola rad rodziców i pozycja dyrektora/ki. Centralne zarządzanie oświatą będzie osłabione.

Planowany jest podział szkolnictwa na trzy poziomy (jak w Polsce) oraz wprowadzenie państwowych egzaminów po I, II i III etapie edukacji. Egzamin po szkole podstawowej ma służyć wyłącznie do oceny pracy szkoły, egzamin maturalny ma określać predyspozycje ucznia i otwierać drogę na studia wyższe. Do 2018 roku wprowadzona zostanie obowiązkowa wieloskładnikowa ocena absolwentów szkół średnich i zakładów technicznych z języków obcych.

Reforma programowa obejmie nauki społeczne i humanistyczne. Nastąpi powrót do zajęć przyrodniczych prowadzonych w laboratorium, w które mają być wyposażone wszystkie szkoły średnie. Edukacja ma odpowiadać na sytuację geopolityczną kraju i toczącą się wojnę. W 2015/2016 roku wprowadzone zostaną „zajęcia wojskowe”, także z zakresu wiedzy i umiejętności medycznych i obrony cywilnej.

Poprawie ma ulec edukacja nauczycieli m.in. poprzez wprowadzenie staży w placówkach edukacyjnych poza miejscem stałej pracy, obowiązek dokształcania się co najmniej raz w roku.

Prawo ma zagwarantować wszystkim – także na wsi - edukację I stopnia w miejscu zamieszkania, z możliwością wykorzystania indywidualnych form nauczania oraz edukacji domowej. Do 2020 roku ma zostać wprowadzony system e-zarządzania szkołą.

4.3 Zwiększenie autonomii szkół jako kluczowy element reformy edukacji

Nie ulega wątpliwości, iż jednym z kluczowych elementów poprawy jej funkcjonowania jest zwiększenie autonomii szkół, zaktywizowanie grup działających wokół szkoły, a także sprecyzowanie kompetencji organów nadzorujących placówki edukacyjne. Obecny system jest bowiem silnie scentralizowany. Z badania przeprowadzonego w październiku 2012 roku przez Centrum MBO (Technologii Testowych i Monitoringu Jakości Oświaty) wynika, że aż 40 proc. decyzji kluczowych dla szkoły rozstrzyganych jest na szczeblu centralnym, a jeszcze więcej - 45 proc. - na szczeblu regionalnym i gminnym. W gestii szkoły (dyrekcji i nauczycieli) pozostaje ledwie 15 proc., podczas gdy w krajach OECD jest to średnio blisko 50 proc. Mimo obietnic, autonomia szkoły nie zwiększyła się przy okazji wprowadzanych zmian.²⁴

Raport z badania zwraca też uwagę na niejasność podziału obowiązków i kompetencji wśród kadry zarządzającej oświatą. Potrzebne jest klarowne prawo, które dałoby większe i dobrze sprecyzowane uprawnienia szkołom.²⁵

24. ²⁴ Загальна середня освіта України в контексті міжнародних індикаторів. Аналітична доповідь, МБО Центр тестових технологій і моніторингу якості освіти, Київ-Харків 2012, с. 71-74. [Tłum. Україńska ogólnokształcąca szkoła średnia w kontekście międzynarodowych wskaźników. Raport badawczy, Międzynarodowe Centrum Technologii i Monitoringu Jakości Oświaty, Kijów-Charków 2012, str. 71-74].

25. ²⁵ Tamże, str. 77.

Warto tu spojrzeć szerzej: w społeczeństwie ukraińskim występuje spory deficyt aktywności społeczno-obywatelskiej,²⁶ nakierowanej na dobro wspólne. W wielu szkołach zdarzają się przedsiębiorczy dyrektorzy, ale brakuje im bazy społecznej, która byłaby partnerem dyrektora w rozwoju szkoły. Ukraińcy – jeszcze bardziej niż Polacy – łatwiej mobilizują się do działania przeciwko komuś lub czemuś, a nie w sprawie czegoś. Nawet gdy dyrektor próbuje coś zmienić w szkole napotyka na obojętność a nawet czynny opór środowiska.

W jednym z nielicznych badań szkolnej autonomii²⁷, na próbie ponad 500 szkół sprawdzano postawy dyrektorów/ek wobec niezależności finansowej, nauczania i decyzji kadrowych. Okazało się, że najmniej chęci do zwiększania autonomii wykazują dyrektorzy szkół wiejskich.²⁸ Ilustruje to tabela 4.

Tabela 4. Opinia kadry zarządzającej na temat szkolnej autonomii

Miejscowość	Stosunek dyrektorów do wprowadzenia autonomii szkół				
	Pozytywny	Negatywny	Brak odpowiedzi	Nie rozumiem pytania	Łącznie
Wiejska	48,4%	9,7%	37,1%	4,8%	100%
Miejska	75%	3,8%	18,8%	2,5%	100%
Kijów	63,6%	3%	27,3%	6,1%	100%
Średni wynik	59,95%	6,8%	29,5%	4,2%	100%

N=517

Wysoki odsetek braku odpowiedzi może wynikać z obcości tematu, ale także być rezultatem „klimatu”: badani dyrektorzy/rki uznawali, że nie wypada wyrażać poglądów negatywnych, sprzecznych z głównym nurtem reformy stawiającej na zwiększenie szkolnej autonomii. Także organy władzy lokalnej mogą blokować wprowadzanie prawa stanowionego przez Verchowną Radę Ukrainy.²⁹

4.4 Dylematy reformy, czyli co wziąć z polskiego doświadczenia?

Proponowana obecnie reforma korzysta z polskich doświadczeń zarówno w przekazaniu szkół samorządom w 1991 r., jak i zmiany struktury i wielkiej reformy programowej 1999 roku. Rodzi to dylematy. Jak przeprowadzić tak ogromną zmianę mając mizerne zasoby finansowe i infrastrukturalne a także niski kapitał społecznego poparcia? Czy zakładać szkoły społeczne –

26. ²⁶ Zaangażowanie obywatelskie w świetle badań Centrum Razumkova jest na Ukrainie bardzo niskie. W latach 2008 i 2013 wynosiło odpowiednio 11,6 i 8,1 proc. Wśród głównych powodów wymienianych jako przyczynę takiego zaangażowania w 2013 roku wskazywano przede wszystkim brak wypłaty (33 proc.) oraz, że działalność taka pozwoli mi uchronić swoją rodzinę, zdrowie, życie, jej dobrobyt (37 proc.). http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=369 (Dostęp: 13.06.2015).

27. ²⁷ Управління освітою та шкільна автономія: погляд зі школи [tłum. Uprawienia oświaty i szkolna autonomia: widziane ze szkoły], Kijów 2013

28. ²⁸ Tamże, str. 15.

29. ²⁹ Управління освітою та шкільна автономія: погляд зі школи [tłum. Uprawienia oświaty i szkolna autonomia: widziane ze szkoły], Kijów 2013, str. 44.

w Ukrainie mogłoby to zaowocować szybkim wyłonieniem elitarnej oświaty kosztem całej reszty i nasileniem już teraz skrajnie wysokiej wrogości wobec elit? Czy wprowadzać egzaminy testowe na koniec etapów edukacyjnych? Czy aby uzyskać oszczędności zwiększyć pensum godzin tablicowych? Jak usamorządować szkołę ograniczając sterowanie centralne, by zarazem nie osłabić wsparcia metodycznego? Czy i jak likwidować placówki, w których brakuje uczniów? Jak komunikować i konsultować reformę?

Dyskutowali o tym na kijowskiej konferencji („Ukraińska reforma edukacji w perspektywie europejskiej. Zmiana zaczyna się w szkole”, 14-15 września) polscy i ukraińscy reformatorzy, a także liczne grono nauczycieli/lek ze szkół uczestniczących w programie Klasna shkola. Gorąca dyskusja unaoczniała skalę problemów.

Polska wiceminister Ewa Dudek zachęcała do korzystania z polskich doświadczeń, ale przestrzegała przed powtórzeniem błędów – nadmiernego nacisku na egzaminy, który spłaszcza edukację i nieskutecznego systemu awansów nauczycielskich. Poparła ją Alicja Pacewicz, wiceprezesa CEO, wskazując na nadmierną rywalizację i indywidualizm polskiej szkoły, wzmacniany przez system egzaminów zewnętrznych. Zachęcała Ukrainę, by utrzymała wysoki poziom współpracy i uspołecznienia swoich szkół. Gorąco też rekomendowała uniknięcie polskiego błędu nadmiernego rozbudowania podstawy programowej, przeładowania programów, obciążenia nauczania nadmiarem szczegółowej wiedzy.

Kijowska nauczycielka Ella Sytnyk broniła szkół przed „proponowaną strategią ekstensywną”, która polegałaby na zwiększeniu liczby godzin tablicowych z obecnych 18 do 24. Uznała, że „system edukacji już obecnie stoi na skraju możliwości fizycznych”. Głosowanie sali potwierdziło powszechny sprzeciw wobec zwiększenia pensum. Sytnyk wyrażała dominującą postawę nauczycieli/lek, która może wywołać opór wobec reformy. Konieczne jest – mówiła Sytnyk - zwiększenia finansowania i wsparcie edukacji, a także „rozszerzenie przestrzeni edukacyjnej” (zaangażowanie otoczenia: rodziców, organizacji społecznych), większe otwarcie szkoły na problemy lokalne, wyjście z edukacją poza mury szkoły a także ochrona prawna nauczycieli. Kładła nacisk na „edukację rozwijającą i koncentrację na dziecku, a nie na materiale dydaktycznym”. Zdaniem kijowskiej nauczycielki „zewnętrzne egzaminy są odbierane jako brak zaufania do nauczyciela”.

W odpowiedzi ukraińska wiceminister Inna Sowsun broniła systemu egzaminów jako wyznacznika osiągnięć, zwłaszcza w wersji „edukacyjnej wartości dodanej”, mierzącej postęp szkoły.

Sowsun zapowiedziała, że systemu edukacji nie będzie stać na utrzymanie szkół przy tak niskim pensum. Zapowiedziała też likwidację małych szkół. Zwróciła uwagę, że bez takich oszczędności nie będą możliwe podwyżki płac nauczycielskich. A podwyżki są konieczne, bo młodzi nauczyciele odchodzą ze szkoły do lepiej płatnej pracy. Zwróciła też uwagę, że nauczyciele nie pracują nad podniesieniem swoich kwalifikacji. „Certyfikacja nauczycieli mogłaby być rozwiązaniem tego problemu.”

Certyfikacja wzbudziła wątpliwości na sali. Kilkoro nauczycieli zwróciło uwagę na konieczność dowartościowania zawodu nauczyciela i zarazem zostawienia swobody wyboru metod i kierunków pracy. Ten wątek powracał kilkakrotnie – uderzała zawodowa duma ukraińskich nauczycielek/li. Jak powiedziała jedna z nauczycielek, „dzięki niskim wynagrodzeniom w szkołach zostają tylko ci nauczyciele, którzy rzeczywiście kochają ten zawód”. Nauczyciele obawiali się „nadmiaru kontroli, zbyt wielu sprawozdań i biurokracji w szkole”. Padły też głosy, że „reformacja będzie przeprowadzana przez ludzi wychowanych w komunie.”

Olena Żadźko, dyrektorka szkoły w Margańcu podkreśliła z kolei, że „dyrektor w szkole musi być przede wszystkim managerem i umieć współpracować z władzami.” Korespondowało to z ocenami polskich specjalistów, że w wyniku reformy w polskiej szkole rządzi dyrektor – i to dobrze.

4.5 Reforma edukacji w Ukrainie. Próba rekomendacji

Skala problemu ukraińskiej reformy jest tym większa, że kraj jest zmuszony toczyć wojnę w obronie swej niepodległości. Rosyjska propaganda lansuje tezę o dwóch Ukrainach, przy czym wschodnia jest z natury prorosyjska. W odpowiedzi Ukraina próbuje zasypywać podziały i zmniejszać podziały kulturowe i cywilizacyjne między wschodem i zachodem kraju. Coraz więcej jest też oddolnych inicjatyw mających budować silne więzi ponadregionalne. Także reforma edukacji ma wpisywać się w budowanie ukraińskiej tożsamości, co stanowi dodatkowe obciążenie dla reformatorów, których zamiary są i tak niezwykle ambitne.

Planowana reforma edukacji wymagałaby wysokiego zaufania do władz. Powinna też opierać się na sprawnej polityce informacyjnej i uczciwie poprowadzonej debacie z zainteresowanymi środowiskami i całą opinią publiczną.. Niestety, także z tym władze mają duży problem. Grozi to sytuacją, gdy reforma zostanie ogłoszona, ale nie będzie realizowana, a jeżeli nawet będzie, to na powierzchownym poziomie, bez zrozumienia i zaangażowania środowisk nauczycielskich. Zwłaszcza, że mają poczucie własnych kompetencji i potrzebę podmiotowości, powiązane z poczuciem godności własnej i swego zawodu. Najpoważniejszym zagrożeniem reformy może stać się właśnie deficyt zaufania i zaangażowania społeczności szkolnych.

Jaki model reformy wybrać i realizować w tej sytuacji?

Trudno tu oczywiście o konkretne rekomendacje, ale wydaje się, że należałoby dobrze opisać docelowy model szkolnictwa i przekonać do niego nauczycieli, a następnie określić etapy reformy i rozłożyć zmiany na co najmniej kilka lat. Najważniejsze wydaje się przekazanie szkół samorządom i wsparcie tego procesu, co oznacza konieczność wygospodarowania środków finansowych a jednocześnie przeprowadzenie niezbędnych oszczędności. Należy też szybko uruchomić prace na reformę podstawy programowej, co musi potwać, jeżeli ma ona odpowiadać na wyzwania XXI wieku i zapewniać rozwój wszystkich kompetencji kluczowych, o jakich mówi się w nowoczesnej edukacji.

Dopiero po ustabilizowaniu nowego systemu, można podjąć działania na rzecz zmiany struktury szkolnej, przy czym nie trzeba tu powtarzać polskiego modelu, radykalnego

wprowadzenia trzech odrębnych poziomów edukacji. Można przynajmniej zacząć od miękkiej formuły pewnej autonomii w ramach dwunastoletniej szkoły, sięgając np. po wzory fińskiej szkoły dziewięcioletniej. Zadaniem reformatorów powinno być skorzystanie z atutu ukraińskiej edukacji, jakim jest względnie wysoki poziom kapitału społecznego i stopniowo zwiększać nacisk na rozwój indywidualnych umiejętności, ale w taki sposób, by uniknąć pułapki szkoły indywidualizmu i rywalizacji.

Najgorszym scenariuszem byłaby porażka reformatorów i wycofywanie się z ogłoszonych zamiarów. W tym roku zawieszono już świeżo wprowadzony system oceniania szkół średnich.

Umiejętnie przeprowadzona „rewolucja podzielona na etapy” mogłaby wyrazić aspiracje zwłaszcza młodszego pokolenia, które zaangażowało się w Rewolucję godności 2014 roku; rozpoczęły ją przecież strajki studenckie. Edukacja jest także powszechnie ceniona w Ukrainie, jako wartość społeczna. Umiejętnie przeprowadzona reforma oświaty może zatem sprawić, że szkoła stanie się modelem i załączkiem „lepszej demokracji” w Ukrainie, samorządną, nowoczesną i patriotyczną instytucją życia publicznego.

3.3.3. BIBLIOGRAFIA ORAZ ZAŁĄCZNIKI

Badania i artykuły naukowe:

- ❖ Концепція розвитку освіти України на період 2015-2025 років [tłum. Консервacja rozwoju oświaty Ukrainy na lata 2015-2025]
- ❖ Управління освітою та шкільна автономія: погляд зі школи [tłum. Uprawienia oświaty i szkolna autonomia]
- ❖ Загальна середня освіта України в контексті міжнародних індикаторів. Аналітична доповідь, МБО Центр тестових технологій і моніторингу якості освіти, Київ-Харків 2012, с. 81. [tłum. Ukraińska ogólnokształcąca szkoła średnia w kontekście międzynarodowych wskaźników. Raport badawczy, Międzynarodowe Centrum Technologii i Monitoringu Jakości Oświaty, Kijów-Charków 2012]
- ❖ Право на освіту та права освітян: теорія і практика в Україні [tłum. Prawo do edukacji oraz prawa edukowanych: teoria i praktyka w Ukrainie]
- ❖ Орлова І., Реформа освіти в Україні, Open Society Foundations [в:] проект <<<Популярна економіка>>>, 17 лютого 2013 року, [tłum. Reforma oświaty w Ukrainie]
- ❖ Круглий стіл: “Національна доктрина розвитку освіти. Чого чекати від її виконання?”, 17 травня 2002р., м. Київ [tłum. Narodowa doktryna rozwoju oświaty. Czego należy oczekiwać od jej wprowadzenia?]
- ❖ Аналіз мережі бюджетних установ, що фінансуються за рахунок коштів місцевих бюджетів [tłum. Analiza sieci instytucji budżetowych finansowanych z budżetów lokalnych]
- ❖ Kijowski Międzynarodowy Instytut Socjologii. Wyniki badania dotyczące dostępności Internetu w latach 2002-2012: <http://kiis.com.ua>

Książki:

- ❖ Milles Wright C., Wyobrażenia socjologiczne, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007
- ❖ Riabczuk M., Od Małorosji do Ukrainy, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2003

Akty prawne:

- ❖ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> - strona Wierchownej Rady Ukrainy
- ❖ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=URISERV:c11090> – baza aktów prawnych Unii Europejskiej

Strony internetowe:

- <http://auc.org.ua> – strona internetowa Związku Miast Ukrainy
- <http://old.mon.gov.ua> – Ministerstwo Oświaty i Nauki Ukrainy
- www.education-ua.org – portal z zakresu polityki oświatowej dla ekspertów
- <http://ukrstat.org/uk> - państwowa służba statystyczna Ukrainy
- www.razumkov.org.ua – pracownia badawcza Centrum Razumkova
- www.osvita.ua – portal informacyjny o oświacie
- <http://pon.org.ua> - Związek Zawodowy Pracowników Oświaty
- <http://www.ualogos.kiev.ua> - elektroniczny zbiór artykułów naukowych z zakresu ukrainoznawstwa

Załącznik nr 1.

Tendencje demograficzne oraz ilość i rodzaj szkół	Ilość placówek edukacyjnych w 1991 r.	Ilość placówek edukacyjnych w 2013 r.	Różnica %	Ilość uczniów/studentów w 1991 r.	Ilość uczniów/studentów w 2013 r.	Różnica %

Szkoły ogólnokształcące*	21, 8 tys.	19, 3 tys.	↓ 11,5	7,132 mln	4,204 mln	↓ 58,94
Zakłady techniczne	1251	968	↓ 22, 63	648,4 tys.	391,1 tys.	↓ 60,31
Szkoły wyższe	149 tys.	325 tys.	↑ 118	1,6154 mln	2,0527 mln	↑ 156,43

Załącznik nr 2.

Wyniki niezależnego testowania 2014 – język ukraiński i literatura ukraińska

Liczba uczestników: 242 621 tys. spośród 262 012 zgłoszonych do udziału w egz.

Suma uzyskanych pkt.	Miasto		Wieś	
	Ilość osób w tys.	Procent	Ilość osób w tys.	Procent
100-123,5	11 781	7,66%	10 159	11,43%
124-139,5	28 665	18,64%	22 517	25,34%
140-150	27 680	18%	18 258	20,55%
150,5-179,5	70 735	46%	33 859	38,11%
180-195,5	14 788	9,62%	4 039	4,55%
200	121	0,08%	19	0,02%
SUMA	153 770	100%	88 851	100,00%

Załącznik nr 3.

Wyniki niezależnego testowania 2014 – język angielski

Liczba uczestników: 75 693 tys. spośród 82 268 zgłoszonych do udziału w egz.

Suma uzyskanych pkt.	Miasto		Wieś	
	Ilość osób w tys.	Procent	Ilość osób w tys.	Procent
100-123,5	4510	7,53%	2193	13,85%
124-139,5	11095	18,53%	4501	28,43%
140-150	10610	17,72%	3564	22,51%
150,5-179,5	27888	46,59%	5062	31,97%
180-195,5	5673	9,48%	509	3,22%
200	85	0,14%	3	0,02%
SUMA	59 861	100%	15 832	100%

Załącznik nr 4.

Wyniki niezależnego testowania 2014 – matematyka

Liczba uczestników: 147 036 tys. spośród 161 193 zgłoszonych do udziału w egz.

Suma uzyskanych pkt.	Miasto		Wieś	
	Ilość osób w tys.	Procent	Ilość osób w tys.	Procent
100-123,5	4960	5,45%	4880	8,72%
124-139,5	19043	20,92%	17245	30,80%
140-150	12 564	13,80%	9818	17,53%
150,5-179,5	43 995	48, 32%	21 984	39, 26%
180-195,5	10 416	11,44%	2057	3,67%
200	65	0,07%	9	0,02%
SUMA	91 043	100%	55 993	100%